

פליטים יהודים מאירופה הנאצית בצפון אפריקה

תעודה מארכיון קאזס-בן-עטר

עורכת הדין הלן קאזס-בן-עטר, נציגת ארגון ה'צ'ינט' (American Jewish Joint Distribution Committee) במגרב ופעילה בפרדציה הציונית בקזבלנקה, קראה תיגור על השלטונות הפרו-נאציים במרוקו בהקימה בעידה ביולי 1940 ארגון לסייע לפליטים יהודים מאירופה שבאו למרוקו. קאזס-בן-עטר נולדה בטנג'יד בשנת 1902(?) והיגדה בגיל עשרים לעיר הגדולה קזבלנקה. בתקופה שבה הגיעו לקזבלנקה אלפי פליטים יהודים שנסו מאימת שלטון היטלר, ומעט אתרי בנייתה של צרפת לגרמניה הנאצית, היא יסרה את הוועד המרוקני לסייע לפליטים והייתה נשיאתו הראשונה. פעילות הסייע התנהלה בסתר, וקאזס-בן-עטר לא נרתעה גם כאשר הכריז שלטון וישי במרוקו כי סיוע זה הוא מעשה נפשע. במחנה העבודה ואָדֶ'אם שליך קזבלנקה עברו כ-60,000 פליטים יהודים מאירופה, ולרבים מהם היה זה מקלט זמני, עד שימצאו מנוח לדגלם. בינתיים הם עבדו במחנה, וכן בשישה מחנות עבודה נוספים ברחבי מרוקו, וציפו לקבל אשרות הגירה לארצות-הברית או לדרום אמריקה. פעילותה של קאזס-בן-עטר למען פליטים אלה זכתה להערכה מפי כול, כולל מנשיא ארצות-הברית, פרנקלין דלאנו רוזוולט, שפגש אותה במֶ'ראַפֶ'ש ב-24 בינואר 1943 והביע את הערכתו לפועלה. קאזס-בן-עטר ציינה לשבח גם את הצרפתים ואת הספרדים ששיתפו פעולה אתה.¹

1 בקיץ 1977 נפגשתי עם הלן קאזס-בן-עטר בביתה במריז. בפגישה זו, שהתקיימה שנתיים לפני מותה, סיפרה לי על פועלה ועל ארכיון המסמכים השמור אצלה, ובעקבות זאת יזם הארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי את העברת אלפי

עם שחרור מרוקו בידי חיילי ארצות-הברית, בשנת 1943, הוזמנה קאזס-בן-עטר על ידי הרשויות לבקר בכל מחנות הריכוז שהקים ממשל פטן ולהכין דוחות על כל העצורים. היא מונתה גם לקצינת קישור של אונרד"א (United Nations Relief and Rehabilitation Administration, UNRRA) בפיליפוייל שבאלג'יריה, ושנתיים אחר כך, בשנת 1945, הוטל עליה לשמש שליחת ה'ג'וינט' גם באלג'יריה, בתוניסיה ובלוב.

בתיקי המסמכים של קאזס-בן-עטר נשמרה בין השאר התכתובת שניהלה במהלך ארבע שנים החל מ-5 ביולי 1940. קצינים גרמנים בקזבלנקה שבאז לחפש את הארכיון בביתה, בטענה כי פעילותה היא מעשה פלילי, העלו חרס בידם, מאחר שתיקי המסמכים היו חבויים כהלכה. התיקים היו ברשותה של קאזס-בן-עטר עד סמוך למותה, בסוף שנות השבעים, ולאחר שמיינה את החומר והוציאה מן התיקים תעודות אישיות, הם הועברו לארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי בירושלים (מס' אינוונטר 3824 ו-4296).

בארכיון של קאזס-בן-עטר שתי חטיבות, הכוללות תיעוד על נושאים שונים ומתקופות שונות. בחטיבה הראשונה (תיקים 1-37) יש תיעוד על פליטים יהודים מאירופה שהגיעו למחנות בצפון אפריקה, בעיקר במרוקו, בסיוע ה'ג'וינט', בשנות הארבעים של המאה העשרים. החומר הממוין כולל התכתבויות מסועפות של קאזס-בן-עטר עם אישים שונים בענייני פליטים; תיקים אישיים של הפליטים, ובהם נתונים על חייהם וקורותיהם; רישיונות מעבר; בקשות תעסוקה ותמיכה; בקשות שחרור; פנקסי חשבונות וקבלות - כולם מתקופת מלחמת העולם השנייה ואחריה. בחטיבה השנייה (תיקים 38-40) יש תיעוד על פעילות חברתית, ציונית, קהילתית ומגביות בקהילות שונות באירופה (איטליה, צרפת, בלגיה, הולנד ועוד) בשנות השישים והשבעים של המאה העשרים.

תיק 1 כולל מסמכים רבים על קאזס-בן-עטר, חייה ופועלה, ושיערת שאני עשוי למצוא בו מסמכים שתוכנם ימשוך חוקרים לעסוק בחומר זה. המסמכים בחלקם מנהליים, אך תעודות רבות מציגות תמונה מגוונת של מגע אנושי בין יהודי אירופה, כולם מן הסתם יהודים אשכנזים, עם יהודי מרוקו, שספק רב אם רובם ידעו משהו על אחיהם מאירופה עד המפגש עמם בתקופת המלחמה. למשל ב-2 באוקטובר 1941, אחרי שהיגר לארצות-הברית והתיישב בפּוֹרְסֵט־הִילְס בלונג-איילנד שבמדינת ניו-יורק, כתב גוסטב ליפשיץ אל קאזס-בן-עטר: 'אחרי שנתיים במלחמה (לבד מן המלחמה האחרונה) למרתי להעריך הרבה

המסמכים לירושלים, יזמה שאפשרה להעמיד את התיעוד יקר הערך לרשות הציבור.

עורכת הדין הלן קזאסיבן-עטר בביקור במעון ילדים, קובלנקה, מרוקו, 1950.
באדיבות ארגון ה'גיזינט', ישראל

יותר מתמיד את נועם החיים בארץ רחבה מאור, נדיכה עד כדי בזבז, במקום שאנשים אינם לא טובים ולא רעים יותר מאשר באירופה. הם שונים כולם וגאים כמה שהם. דבר שאיש לא יכיר כאן לעולם זו השלווה, השקט וקלות הקיום – שהיו לנו לפני מלחמה זו.² כמכתב מרגש אחר ביקשה א' גדיבניצקי לקבל בחזרה טבעת שהשאילה לאחיה כשהיו במרוקו כדי שיוכל לארס לו עלמה מבית חיות מרבאט, ולאחר מכן גויס האח ללגיון הזרים. לאחר שהכותבת וכנראה גם אחיה שבו לצרפת, הכיעה אותה עלמה נכונות להשיב את הטבעת וכך להשתחרר מן האירוסין. הכותבת תיארה בפירוט את הטבעת, שאבן ספיד שובצה בה בלוחית זוהרת מפלטינה, ונראה שהיה לה בעבורה ערך רגשי. המכתב הוא מ-21 בינואר 1945, אך נשלח אל קאזס-בן-עטר שנה ויותר אחרי כתיבתו.³ ד' רוסובסקי, ששהה עד ינואר 1943 במחנה העבודה סִידִי־אלֶיֶאֶשִי, אחרי שקודם לכן עבר 'תהליך תיקון' במחנה ב־רֶעֶפָה, כתב במכתב מ-12 במרץ 1945 שבתום שלוש שנים של שירות צבאי הוא נותר כמעט חסר שיניים, 'מזכרת' מהמחנה הזה. בגלל חוסר אמצעים לא היה באפשרותו לטפל בשיקום שיניו עד ששב לצרפת, והוא ביקש את עזרתה של קאזס-בן-עטר בפירעון תשלום של 28,850 פרנק, שדק את חלקו שילם, וגם לשם כך היה עליו למכור לדופא השיניים חלק מחפציו שאין להם תחליף.⁴

בחדתי לפדסם כאן מתוך האדכיון של קאזס-בן-עטר מכתב ששלח אליה ב-3 במאי 1943 קורט ביאלר, יהודי אוסטרי שמצא מקלט בצרפת, התגייס ללגיון הזרים, והגיע לצפון אפריקה בתקופת שלטון וישי הפרו-נאצי.⁵ ביאלר לא רצה לחזור לצרפת. עוד לפני שעזב את צרפת הוא יזם עם יהודי אחר, ששמו הפרטי אלפרד (שם משפחתו קשה לשחזור),⁶ הקמת מפעל לתעשייה כימית בפאס. לשם כך השתחררו השניים מלגיון הזרים ויצאו למרוקו, ושם הוציאו לפועל את יזמתם. אבל כמעט שנתיים לאחר הקמת המפעל נעצר ביאלר במרוקו ונכלא לחדש ימים ללא כל הסבר, ואחר כך הועבר למחנה מעצר בפודניב,

2 ראו בתיק 1א.

3 ש.ס.

4 ש.ס.

5 למעשה היו ארצות צפון אפריקה תחת כיבוש גרמני, ובקזבלנקה אפילו נפתחו משרדים של הגסטפו. על כך העיד בפניי מר אלקובי בביקורי בביתו בפריז בשנת 1977. בית שחיו ונתרו צלקות ממכות חשמל שקיבל בחקירת הגסטפו בקזבלנקה.

6 ראו המסמך להלן. כמעט לכל אורך העמוד הראשון של המסמך נפגמו המילים האחרונות בכל שורה.

בדרום-מזרח הסהרה, ושהה שם ארבעה חודשים. הוא ואחרים שוחררו לבסוף ממעצר בהתערבותה של קאזס-בן-עטר, ועתה פנה אליה שתסייע לו לחקור מה היו הסיבות למעצרו, כדי שיוכל לטהר את שמו. להלן אביא את המכתב בתרגום מצדפתית לעברית.⁷

מסמך: מכתב קורט ביאלר אל הלן קאזס-בן-עטר

פאט, 3 במאי 1943

גברת בן-עטר

רח' נסיונל 35

קזבלנקה

גברת נכבדה

יש לי הכבוד לבקשך ולקבל⁸ עלייך מרצונך הטוב חקירה במטרה לטהר את שמי. אני יהודי, נולדתי ב־27 בינואר 1917 בווינה (אוסטריה), אוסטרי, אני גד ב־שֶׁל (S. & M.)⁹ ממאי 1938, ולמן הסיפוח של אוסטריה לגרמניה¹⁰ מזהה באוסטרי לשעבר.

בספטמבר 1939 הגשתי בקשה להתגייס [לצבא] בזמן המלחמה. אני מבקש לציין בפנייך שכחוקפה זו שבה מחנוז הריבוז החלו לפעול, לא הייתי לא מודאג ולא עצור.¹¹

חחמתי על גיוס [ל]גיון הזרים' לזמן המלחמה ב־9 בנובמבר 1939 במלון,¹² שירתי בסירי [בלא]באס, סיריה¹³ ופאט.

הכרחי בלגיון הזרים את [אן] אלפרד. איני שואף בשום אופן לשוב לצרפת, שהיא בבושה פחות [או יחר]. החלטנו לבנוח תעשייה בימיה בפאט. אישוד מן הייצור התעשייתי אפשר לנו להשתחרר כדי להגיע למרוקו. המפעל התעשייתי שלנו החל לפעול כהלכה ממרס 1941 ועד 13 בנובמבר 1942, עד

7 ראו בתיק 1/134.

8 תצלום התעודה כפי שנשמר טרם הועבר לארכיון פגוס, ושחזרתי את המילים שבסוגריים בעזרתו האדיבה של פרופ' ז'ראר נהון.

9 עיירה ליד פריז.

10 אוסטריה סופחה לגרמניה (האנשלוס) ב־13 במרס 1938, לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה.

11 אפשר לתרגם גם 'מדוכא'.

12 עיר בצרפת.

13 שתי העיירות האלה הן בצפון-מערב אלג'יריה.

14 שם משפחה המסתיים בסימנת 'אן'.

כליאתנו כאסירים פוליטיים.

החקירה שהתבצעה לא הצריקה כשום אופן את [מעצרנו, מפני ששום עובדה לא הועלתה נגדנו. אנו מגועים מכל פעילות פוליטית, לא רק בתקופת] המעבר¹⁵ של שביתת הנשק,¹⁶ אלא גם מאז שכאנו לצרפת. אנו ממתנינים אפוא לשחרורנו הקרוב, [וכמיו]חד שהודענו, בד בכר עם חקירתנו, על שאיפתנו [להתגייס מחדש] לזמן המלחמה.

זו הייתה תקוות שווא, משום שאחרי 30 יום [בכל]א הפנו אותנו לשהייה בפיקוח כמחנה בכורניב, היינו בקשר קבוע עם [ח]בדים כמשך 4 חודשים. אני מנוע מלמסור לך פרטים על חיינו, הוויכוחים [הפוליטיים] היו יום-יום, אך נמנענו מקטטות.

בקשתנו להתגייס מחדש הוגשה כבית הכלא מיום בואנו] לבורניב בינואר 1943, משם היא יצאה [לתעודתה] בלוויית חוות רעת חיובית מאוד.

שחרורנו הוא אפוא המשך לבקשתנו לגיוס מחדש. אני רוצה ככל זאת להבדיל בין שחרור בריד ופשוט, שחייבים לי, ובין גיוס מחדש, מחווה ספונטנית כלפי צרפת, המולדת המאמצת. אני כוחן את מעצרנו. כליאתנו אינה טעות; זה מעשה של אנשים בעלי כוונות רעות וללא הצרקה. מדובר בחשיפתם.

התקופה מ-13 בנובמבר 1942 עד 13 באפריל 1943 היא נקודה שחורה בחיי, ואני מבקש ממך, גברת נכבדה, לסייע לי כמחיקתה. הודי ואחי יכלו למצוא מקלט אצל צרפתים טובים כרגע שטוכנוי בשכר של היטלר אספו את כל יהודי צרפת כרי לגרשם [למחנות ההשמדה]. בהמשך, הם יכלו לעבור לשווייץ, ושם זכו להכנסת אורחים נריכה. האם יכולתי לגמול לצרפת על כל המעשים הטובים האלה בפעולה מזיקה? וראי שלא. אם כן מעצרי היה מעשה עוול, ואני חייב להסיר ממני כל חשד. אין זה רק עניין שלי, אני חייב זאת להורי, לאחי, לכל מי שסייע בשעת צרה, לחכריי.

בבקשה הסכימי לקבל עלייך חקירה זו, אני בטוח מראש שחצליחי. היי בטוחה, גברת, בהכרת תודתי העמוקה על הטובה העצומה שתעשי לי. באותה מידה אני מודה לך כשם כל עמיתי, האסידים הוותיקים של קבוצות העבודה, המשוחררים תודות להתערבותך, ומקדישים אח עצמם בכל לבם למטרה העיקרית: הניצחון.

ביאלר קורט

15 במקור נכתב בטעות *transitoire*, במקום *transition*, והטעות מעידה על שליטתו המוגבלת של הכותב בצרפתית, על כך העיר פרופ' נהון.

16 שביתת הנשק בין צבאות בעלות הברית לבין גרמניה הייתה ב-11 בנובמבר 1942.

יד יצחק בן-צבי / Yad Izhak Ben Zvi

Jewish Refugees from Nazi Europe in North Africa: A Document from the Archive of Qazes Ben-Attar /

פליטים יהודים מאירופה הנאצית בצפון אפריקה: תעודה מארכיון קאזס-בן-עטר

Author(s): ~~Shalom Bar-Asher~~ and ביאלר קורט, שלום בר-אשר

Source: ~~Pe'amim: Studies in Oriental Jewry~~ / רבעון לחקר קהילות ישראל במזרח, 114/115, חוברת 114/115, The Jews of North Africa during WWII / יהודי צפון אפריקה במלחמת העולם השנייה

pp. 257-262 חורף-אביב תשס"ח

Published by: יד יצחק בן-צבי / Yad Izhak Ben Zvi

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/23431548>

Accessed: 13/07/2014 04:44

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

יד יצחק בן-צבי / Yad Izhak Ben Zvi is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Pe'amim: Studies in Oriental Jewry* / רבעון לחקר קהילות ישראל במזרח

<http://www.jstor.org>